

Vincze Gábor

SZÉKELYEK AZ ORSZÁGÚTON¹

Bukovinai székelyek kálváriája 1944/45 telén

„Azonnal felcsomagolni, mert itt megmaradásunk nem lesz”

Mint közsímet, a ma Magyarország területén meglehetősen szétszórva élő bukovinai székelyek ősei a „madéfalvi veszedelem” (vagyis az 1764-es székely-mészárlás) után menekültek ki Moldvába. Onnan – miután megszerezte magának a tartományt a Habsburg Birodalom – kisebb részük Bukovinába vándorolt. 1775–76-ban a Szucsáva folyó mentén felépült az első két székely falu, Istensegits és Fogadjisten. A telepítést – majd’ egy évtizedes szünet után – gr. Hadik András folytatta. Ennek eredményeképpen 1785-ben felépült Hadikfalva és Szucsávától délebbre Józseffalva, majd a legkésőbb érkezett székelyek felépítették Andrásfalvát.

Az öt faluban élő magyar népcsoport a sok megpróbáltatás (járványok, árvíz, éhínség stb.) ellenére létszámában gyorsan gyarapodott. A bukovinai letelepedésük után száz évvel már szűknek bizonyult a rendelkezésükre álló terület, egyre többen az elvándorlást fontolgatták. Problémájukra az 1870-80-as években felfigyelt a budapesti sajtó, a magyar közvélemény is. Egyre többen sürgették, hogy a „bukovinai testvéreinket” haza kell hozni – vagyis Magyarország területén le kell telepíteni. Ennek következtében az 1880-astól az 1910-es évekig több telepítési hullámban mintegy

10.000 székelyt telepítettek le – nemzetiségi többségű vidékeken: 1.) szerb környezetbe, az Al-Duna mellé (létrehozva Székelykevéti, Sándoregyházát és Hertelendyfalvát), 2.) román többségű közegbe (a Hunyad vármegyei Dévára, Sztrigyszentgyörgyre, Csernakeresztúrra, az Arad vármegyei Gyarakra stb.). Összességében elmondható, hogy – bár a 19. század végén természetesen nem lehetett előre látni a trianoni országcsönkítést – a telepítés igen elhibázott volt. Szétszórták a székelyeket több, mint egy tucat helyre, és – nem győzöm eléggé hangsúlyozni – nemzetiségi többségű területre.

Az utódok úgy tűnik, nem tanultak elődeik hibájából.

1941–41 folyamán a maradék bukovinai székelyek is elhagyták a „kies Bukovinát”. Az exodus körülményeire – helyhiány miatt – nem tudok kitérni², csak egy dologra kívánom a figyelmet felhívni. A visszaemlékezésekben és a szakirodalomra hivatkozva szorul vagy elsikkad az a tény, hogy mielőtt arra, hogy mielőtt – az 1941. május 12-én Bukarestben megkötött államközi egyezmény alapján – tervszerűen, szervesen áttelepítik a magyar hatóságok a székelyeket, 1940 őszétől kezdve egy részük már illegálisan, a „zöldhatáron” keresztül

¹ Részlet egy készülő nagyobb tanulmányból.

² Bővebben lásd Vincze Gábor: „Bukovinai magyarok, mind egy szálig hazahozni őket!” (Hogyan kerültek a bukovinai székelyek a Bácskába?) In: Visszatér a Délvidék. Budapest, 2011. (Nagy Magyarország könyvek).

A hadikfalviak érkezése Bajmokra, 1941 június 11.

vagy a bukaresti követség engedélyét beszerelve Magyarországra érkezett. (1941 májusában korabeli becslések szerint már mintegy négyezer székely menekült élt a különböző magyarországi menekülttáborokban!)

1941 júniusában a még Bukovinában élő 13.000 székelyt, valamint a már Magyarországon területén élő társaikat a visszatért Bácskában telepítették le, de nagyon szétosztották őket, ugyanis a közösség tagjait 28 faluba, telepre helyezték el. A telepítés végrehajtásának abszurditását mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a legnagyobb, mintegy 10.000 lakosú Hadikfalva népét 11 telepre helyezték el: legdélebben a Futak-Újvidék-Temerin körzetben létrehozták Hadikszállást, Hadikligetet, Hadikföldjét, Hadiktelkét, Hadikhalmot, Hadikfalva/Horthyvárat, Hadiknépét; ettől mintegy 120 km-re észak-nyugatra, Bajmok térségében jött létre Hadikfalva, Hadikkisfalva, Hadikújfalva és Hadikörs. Csak a két legkisebb lélekszámú falu, Fogadjisten és Józseffalva maradt egy-egy településen (előbbi Nagyorom, utóbbi pedig Zsednik/Nagyfény mellett létesült). A telepítés problémáját taglalva nem feledkezhetünk el arról, hogy

– akárcsak a 19. század végén, 20. század elején – ismét nemzetiségiek közé helyezték a székelyeket. Igaz ugyan, hogy a Ferenc-csatornától északra, a Közép- és Észak-Bácskában (pl. Topolya, Bajmok térségében) létesített telepek jórészt magyar többségű falvak közé ékelődtek, ám a déli csoport mondhatni szerb tengerbe került. (Bácskában a Ferenc-csatorna az utóbbi évtizedekig egyfajta etnikai választóvonal volt: attól északra a régió

magyar, míg attól délre szerb többségű volt.) Mindez akkor okozott leginkább „problémát”, amikor 1944 őszén ismét menekülni kellett, mint egykoron, 1764-ben a Székelyföldről.

***

1944 augusztus-szeptemberben – a megelégnélő partizántevékenység miatt is – benne volt a levegőben, hogy hamarosan ismét menekülni kell. Erről nyíltan beszélni nem volt tanácsos, ugyanis az rémhírtérjesztésnek számított, sokan ezért titokban kezdtek készülődni. Hamarosan kiderült azonban, hogy már a hatósági emberek is költöznek, ugyanis a M. Kir. Kiürítési Kormánybiztosság szeptember 17-én kiadott 427/1944. sz. rendeletével elrendelték a részleges kiürítést.

Az első telepések Közép-Bácskából (Istensegíts, Istenföldje, Istenáldása és Székelytornyos telepekről) már október 2-án vagy 4-én nekivágtak a nagy útnak, Hadikföldjéről pedig 6-án indultak el a telepfelügyelő vezetésével. (Egyesek szerint a német hatóság utasítására kezdtek szedelőzködni.)

A székely telepések döntő többsége október 8-án indult el. Volt, ahol a jegyző doboltatta ki a kiürítési parancsot (azt a

budapesti rádió is közölte), máshol félreverték a harangot (ami legtöbb kis telepen nem volt), néhány telepen a faluőröktől tudta meg a lakosság: azonnal csomagolni és indulni kell. Az útirány Zombor, majd Baja, illetve Dunaföldvár. Egyes telepek a telepvezetővel, a lelkészükkel vagy tanítójukkal mentek, míg mások kisebb csoportokban, a „saját szakállukra” indultak el.

A telepeselek tájékozatlansága (gyanútlanlansága?) olykor elképesztő szituációt eredményezett. Például az andrásmezőiek 8-án, vasárnap még búcsút akartak tartani, a nagy ünnepi készülődés kellős közepén érte őket a hír: azonnal indulni kell! Az elkészült ételek, sütemények, italok mint ott maradtak a partizánoknak... Három telep (Andrástelke, András háza, Istenhozott) székelyei csak 16-án indultak el – a legutolsó pillanatban.

Az istensegítsiek két csoportját (Adjisten/Karkatur és Istenes/Visnyevác) „elfelejtették” a magyar hatóságok értesíteni, ezért október 18-án szerb megszállás alá kerültek! November 17-én a férfiakat egy Bajsa melletti táborba hurcolták, a két telep lakosságát (mintegy 180 család) végül a férfiakkal együtt a szerbek 1945. február 17-én átadták Szegeden a magyar hatóságoknak. Mivel később érkeztek meg mint a többiek, nem keltek át a Dunán, ezért február 26-án Csátalján telepítették le őket, a kitelepítendő svábok helyére.

***

Akik menni tudtak, azok gyalog mentek, a gyermekeket és öregeket szekerekre tették. A baromfit, disznókat ott kellett hagyni, de aki tudott, legalább két lovat és két tehenet (mint „mozgó élelemforrást”) magával vitt – a trianoni Magyarország területre érkezve

azonban a németek vagy az oroszok a labasjóság nagy részét elkobozták. Sokaknak – voltak, akiknek már másodszer, mivel 1941-ben szökve, mindenüket otthagya nem tudták az ingóságait áthozni! – mindenük odaveszett. Sebestyén Ádám volt andrásfalvi gazda így emlékezett vissza a menekülés napjaira: „Mindössze csak két-három óra állt rendelkezésünkre. Sokan a nagy kapkodás miatt csak másnap reggel tudtak kiindulni. (...) Akkor kellett újra gyökerestől kitepődjének és nyakukba veygék a világot – mint a madéfalvi veszedelem idején őseink –, amikor a kezdeti nehézségek leküzdése után lábra kezdtek állni. Akkor, amikor a görék tele voltak kukoricával, a padlások búzával és más gabonával. Az állatállomány is nagyon szép volt már. Az ólak 150-200 kg körüli hízókkal voltak tele. Olyan gazda is volt, akinek óljában 15-20 disznó is ott maradt.”

***

Az október 6–10. körüli napokban a bácskai utak megteltek sváb, magyar, székely menekülőkkel – és a visszavonuló német katonasággal. „Sok katonaság vót és nehezen tudtunk jöni” – mondta egy székely férfi Sára filmjében. (Sok székely panaszkodik az interjúban, hogy a németek miatt nem tudtak előre jutni.)

A szekérkaravánokra a partizánok is löttek, valamint alacsonyan szálló repülőgépekről a „felszabadító” szovjetek is. Több haláleset történt emiatt, de egyeseket taposóakna ölt meg. Néhány idős, beteg ember is meghalt út közben – és gyerekszületések is előfordultak. Az Istenvelünk-ből származó Gáspár Simon Antal így emlékezett vissza a megpróbáltatásokra: „Megközelítettük a Bajmok és Bácsalmás között levő

³ Sebestyén Ádám: A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig. Szekszárd, 1972. 68.

trianoni határt. Ott légitámadást kaptunk, és összezsúfolódott a sok szekér. Nem lehetett menni se előre, se vissza. Ebben a szorongatott helyzetben érkezett a feleségemnek a szülésideje. Elképzelhető az a nagy bánat, amely engem elfogott. Most mit csináljak? Mezőségben vagyunk, nincs a közelben egy hajlék, Bácsalmás messze van, légiriadó van, nem szabad mozogni. A feleségem irtózatossá kínokat szenved, a gyermekek a szekeren. Hozzáfogok, leszedem a gyermekeket, a szekertől félreviszem, hogy ne hallgassák a jajgatást. Ekkor az egyik komaasszonyom azt mondja nekem, menjek, mert a harmadik szekeren van az istensegítsi bábaasszony. Szerencsére meg is találtam, odahívtam és nemsokára megszületett a tizenkettedik gyermekünk, aki a legnagyobb életveszélyben érkezett, mert ahol elhaladtunk, mindenfelé szórták a repülő k bombát, és gépfegyvereztek, nem is említve, hogy a hajósi erdőben a partizánok meg is támadtak. A bábaasszony azt tanácsolta, hogyha beérünk a faluba, egy háznál kérjük, hogy engedjék a kicsikét megfürösztetni. Az első háznál megpróbálkoztam, de nemhogy a fürösztést meg engedték volna, de még vizet se engedtek meríteni a kútból. A kaput bezárták, hogy ne mehessünk bé...⁴

Ákik „üres kézzel” érkeztek át a trianoni területre, útközben alkalmi munkavállalással, őszi betakarítással keresték meg a betevő falatra valót, olyan gazdaságoknál, ahol a férfiakat behívták katonának vagy nagyobb uradalmakban. A menekülők heteken keresztül vagy a szabad ég alatt háltak, vagy jobb esetben istállóban, olykor beengedték őket magánházakhoz. A bácskai székelyek számára Somogy, Zala, Fejér

megyét, azon belül a egyebek mellett a dombóvári, keszthelyi, tapolcai és a sümegi járásokat jelölték ki gyülekezési területnek, de kisebb csoportok egészen Sopron megyéig sodródtak. Sok helyen a nyilas előjárók nyugatra akarták küldeni őket, de ezt a kiürítési parancsot megtagadták. (Egy korabeli brosúra szerzője – Talpassy Tibor – úgy tudta, hogy személyesen Szálasi akarta meggyőzni a volt józseffalvi plébánost, aki a bukovinai székelyek hazahozatalának „apostola” volt, Németh Kálmánt, hogy vigye a székelyeket Németországba – ő azonban ezt hevesen elutasította...)

A szerencsésebbek november elején megérkeztek a kijelölt gyülekezési területre, Zalába, Somogyba – akiket elhagyott a szerencse, azok Fejér megyében élték át a front hullámszét...
***

A hadikligeti székelyek sorsát még mindig csak a szemtanúk elbeszélése alapján ismerjük. Az egyikük, Várda Titusz úgy emlékezett, hogy október 8-án indultak Hadikligetről, de „csalfa, félszerb telepvezetőnk Zombor helyett Szabadka felé vitt bennünket. A szabadkai temetőnél megállították menetünket a partizánok. Azt mondták, teheneket, lovakat, kocsit, mindent vigyünk a palicsi laktanyába. Ott kellett hagyni minden értéket. Őrizetbe vettek bennünket. Pár nap múlva egy kocsmában összegyűjtöttek vagy ötszázunkat. A kocsmárost összeverték, kizavarták, megittak mindent, miközben a székelyekkel foglalkoztak. Onnét a nőket, gyermekeket a malomba vitték, ahol puszta betonon töltötték a következő időt. Minket férfiakat a szabadkai börtönbe vittek. Két hétig ott gyötörtek

⁴ Albert Gábor: *Emelt fővel*. Budapest, 1983. 374.

⁵ Cseres Tibor: *Vérbosszú Bácskában*. Budapest, 1991. 235-236.

⁶ Sára Sándor: „Sír az út előttem...” (Dokumentumfilm-sorozat, 1987.)

minket. Amikor kihallgattak bennünket, azt kérdik tőlem, miből élek, mutatom a kezem, egyáltalán nem szép: napszámból. Merthogy csakugyan nem volt földem akkor. Hála istennek. A kettes számot kaptam, a többiek negyvenhárman az egyest. Hogy ez mit jelent, csak akkor tudtuk meg, amikor az egyeseket teherautóra rakták. Azokat mind kivégezték, úgy tudjuk, a szabadkai dögtemetőben ásták el őket. Előző napon láttuk, hogy ottan egy nagy gödör van kiásva. Másnap már be volt temetve a gödör. A teherautó jó félóra múlva üresen jött vissza. A partizánok vitték el őket, akkor orosz nem volt köztük.²⁵

Gryneus Tamás volt hadikligeti interjúalanyai egyebet is mondtak a hányattatásukról. Például megemlítették azt is, hogy több alkalommal meglátogatták a palicsi

laktanyában lévő férjüket, a rácson keresztül lehetett beadni dohányt, kenyeret, röviden szót váltani velük. (Erről Sára Sándor filmjében⁶ is beszélnek egyesek.)

Nem csak Várda Titusz és más székelyek tudtak a negyvenkét vagy negyvenhárom székely férfi kivégzéséről (Sára filmjében többen is említették őket), hanem egy volt „Petőfi brigádos”, Illés Gábor is – bár ő állítólag csak hallomásból. Zegnál Márk – aki Várda Titusz szerint jelen volt az eseményeknél! – mindent tagadott, semmit sem tudott „a sajnálatosan meghalt székelyekről”. (Zegnál a Kádár-korszakban Gara tanácselnöke volt – azé a falué, ahová mintegy 200 bácshadikfalvi/rasztinai székely mellé néhány hadikligeti is telepedett...) Sajti Enikő kutatásai azonban mintha

Bácskaiak és bukovinai székelyek Kishegyesen, 1941.

cáfolnák azt, hogy a negyvenkét székely férfit kivégezték. Több helyütt ugyanis azt írja, hogy Bodor György telepítési kormánybiztos, a Völgységi Telepesek Központi Szövetkezete nevében 1945. december 7-én Tildy Zoltán miniszterelnökhöz fordult az elfogott bácskai székelyek ügyében. Az általa megtalált iratok szerint a Nagy Ferenc-kormány 1946 szeptemberében valóban érdeklődött irántuk a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jugoszláv misszióvezetőjénél, Obrad Ćićmil ezredesnél, ekkor többségük állítólag még élt, a bori rézbányában dolgoztatták őket, igaz, hatan akkorra meghaltak, későbbi sorsukról sajnos nem szólnak az iratok.

Ami az életben maradt hadikligeti férfiak további sorsát illeti, egy részüket a palicsi laktanyából – az egyik visszaemlékező szerint – a szegedi Csillag börtönbe vitték, onnan pedig Oroszországba. Az azonban nem világos, hogy akkor kiket hurcoltak el a bori rézbányába?

A nőket és gyermekeket, öregeket pár hét múltán elvitték a Kishegyes mellett ta-

lálható Szikicsen/Szeghegyen (ma Lovcse-nác) lévő lágerba. (A falu 1944-ig szinte tiszta német volt, mintegy ötezren lakták.) „*Eccer fe'rakták a gyerekeket mind a kocsi-ra, s münköt, s vittek. Ejen elhagyatott német házak vótak* – emlékezett vissza az egyik hadikligeti –, *na, kiparancsóták őket [ti. a nőket, gyermekeket – V. G. megj.] dolgozni a német házakba, hogy szeggyenek esze krumplit s hagymát s mindent a partizánoknak.*”⁷ Az elhagyott német házak körül található krumplin és hagymán éltek hónapokon keresztül. Egy másik idős adatközlő azt mondta, hogy egészen 1945. május 8-ig voltak a lágerban, összesen 163 gyerekkel. Csorba Béla temerini helytörténész adatai szerint a szikicsi/szeghegyi lágerban mintegy 1300 székely raboskodott.

Az életben maradt hadikfalviakat 1945 májusban szabadon engedték, majd vonattal Bajára szállították, onnan Szegedre, de ott sem tudtak mit kezdeni velük, ismét visszakerültek Bajára. A hányattatásaik csak akkor értek véget, amikor Garán letelepedhettek...

⁷ Grynaeus Tamás: Hadikfalvi kálvária. („Negyvenkét ember”). In Néprajzi Látóhatár, 1998. 3–4. sz., 187.